

A Reflection on the Nature, Ruling, and Jurisprudential Effects of the Ninety-Nine-Year Temporary Marriage

Davod Gohari

Department of Theology, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.

Email: davod.gohari.1360@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 10 December 2025

Received in revised form 01

May 2026

Accepted 02 June 2026

Available online 22 June 2026

Keywords:

Sighah,

Temporary marriage,

Mutah,

Interrupted marriage,

Ninety-nine-year sighah

ABSTRACT

Objective: This study has been undertaken with the primary aim of examining the jurisprudential-legal nature of temporary marriage, commonly known as "the ninety-nine-year sighah" (sighah). The central research question is whether the extended duration of this contract causes it to fall outside the scope of temporary marriage (nikah munqati) and to incur the rulings of permanent marriage (nikah daim). The necessity of this research stems from the fact that, in the practical conduct of society, such contracts have encountered numerous ambiguities and questions, and determining their precise jurisprudential nature has a direct bearing on the rights and obligations of the contracting parties.

Method: Accordingly, employing a descriptive-analytical method and library-based studies, the existing jurisprudential perspectives and their respective proofs were evaluated. This method facilitates a systematic comparison among divergent jurisprudential opinions and an assessment of the argumentation underpinning each.

Results: The findings of the research indicate that the primary condition of temporary marriage namely, the specification of a definite duration is fulfilled in this contract, and the Lawgiver (shari) has not established any limit regarding the brevity or length of this duration. On this basis, the mere length of the duration cannot alter the nature of the contract from temporary marriage to permanent marriage.

Conclusion: The principal conclusions of the research are as follows: First, the widely held opinion that this contract constitutes an instance of temporary marriage is correct; second, the validity and permissibility of this marriage are established in Islamic law; third, the effects of temporary marriage apply to it; and fourth, the opposing views (either nullity or the application of permanent marriage effects) are untenable. Therefore, from the perspective of Islamic legal foundations, this contract is considered a temporary marriage, and its specific rulings apply to it. This conclusion provides a jurisprudential basis for resolving the customary and legal ambiguities surrounding such contracts.

Cite this article: Gohari, D. (2026). A Reflection on the Nature, Ruling, and Jurisprudential Effects of the Ninety-Nine-Year Temporary Marriage. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 5 (10), 1-16.

<https://doi.org/10.22034/api.2026.2073367.1496>

© Author retain the copyright and full publishing rights.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2073367.1496>

Publisher: Lorestan University.

Introduction

In the noble religion of Islam, numerous recommendations have been made for establishing a life and undertaking marriage, to the extent that it has been narrated in the traditions that whoever marries has obtained half of his religion; therefore, he must practice Godconsciousness (taqwa) in the other half. (Hurr al-Amili, 1998, 100/219). This important matter can be accomplished in two forms: one is permanent, in which the marital union between a man and a woman is established permanently and is known as permanent marriage (nikah daim); and the other is temporary, in which the marital union is established for a specific period, and after the expiration of that period, the marital relationship dissolves automatically. It is known by the designations of interrupted marriage (nikah munqati), temporary marriage (nikah muwaqqat), or mutah, and in popular parlance as sighah. Temporary marriage is one of the subjects and issues whose principle of legitimacy is a matter of consensus among both Sunni and Shii scholars, although there exists disagreement between the two schools regarding its continuity or abrogation.

In the definition of temporary marriage, it has been stated: "Temporary marriage is that a free and legally competent woman places herself, with consent, under the contract of a man for whom there exists no impediment to marrying her (such as impediments by causation, lineage, fosterage, having a husband, being in the waiting period (iddah), or other legal impediments), and she specifies both the dower (mahr) and the duration of the marriage therein." (A group of authors, 1995, 48/63).

There exist commonalities and differences between permanent and temporary marriage. Among the commonalities are the following: both are contracts and require offer and acceptance (ijab and qabul); in both types, licitness between the man and the woman is established upon the execution of the contract; the impediments by causation are identical in both, such as the prohibition of the husband's father and the wife's mother; in both, a dower exists; in the event of separation and dissolution, in both types the woman must observe the waiting period (iddah), whether the 'iddah of divorce or the iddah of widowhood; in both types, the woman is considered married, and courting her as well as marrying her is prohibited; simultaneous marriage with the wife's sister is prohibited in both; and so forth.

However, some of the differences between them include the following: in temporary marriage, there is no maintenance (nafaqah) and no inheritance unless stipulated within the contract, in contrast to permanent marriage; the right to sexual intercourse or marital allocation (qasm) does not exist for the woman in temporary marriage; the duration of the waiting period in temporary marriage is shorter than in permanent marriage; the dissolution of temporary marriage depends on two matters: the expiration of the period or the man's relinquishment of the remaining period (badhl almudda); hence, there exists nothing called divorce (talaq) in it; permanent marriage is permissible with four women, in contrast to temporary marriage, which has no limit; the dower in temporary marriage is a pillar (rukhn), and in its absence the contract is void, in contrast to permanent marriage; and so forth.

Another difference between these two types of marriage which constitutes the focus of the present research is the specification of duration, which in temporary marriage is one of the pillars of the contract, and regarding a defect in it, there exists disagreement among jurists concerning either the nullity of the contract or its conversion into permanent marriage, whereas in permanent marriage the specification of duration is not necessary. Since in Islamic law the extent of this duration has not been specified and depends solely on the mutual consent of the parties, the principal question in this research is whether the parties in a temporary marriage are permitted to determine any amount that is merely mutually agreed upon, even if it reaches ninety-nine years? And likewise, what is its jurisprudential ruling, and the effects of which marriage shall apply to it? To answer this question given its novelty in the contemporary era and the absence of a specific precedent in this regard one must refer to the sources of rulings and, seeking assistance from the discourse of jurists, arrive at a suitable answer.

Method

Accordingly, employing a descriptive-analytical method and library-based studies, the existing jurisprudential perspectives and their respective proofs were evaluated. This method facilitates a systematic comparison among divergent jurisprudential opinions and an assessment of the argumentation underpinning each.

Results

The findings of the research indicate that the primary condition of temporary marriage namely, the specification of a definite duration is fulfilled in this contract, and the Lawgiver (shari) has not established any limit regarding the brevity or length of this duration. On this basis, the mere length of the duration cannot alter the nature of the contract from temporary marriage to permanent marriage.

Conclusion

Following a meticulous examination of the jurisprudential opinions of both early (mutaqaddimin) and later (mutaakhhirin) scholars regarding the legal status of temporary marriage with an exceptionally long duration (the ninety-nine year marriage), this study arrived at several key rulings that elucidate its jurisprudential nature. The findings indicate that the specification of duration in temporary marriage the determination of which has been delegated to the spouses does not, even if it exceeds the natural lifespan of the parties, cause the contract to fall outside the framework of temporary marriage. The central conclusion of this research is the decisive affirmation of the widely held jurisprudential opinion: the ninety-nine year marriage is a clear instance of temporary marriage, is valid from the perspective of Islamic law, and all the effects and specific rulings of temporary marriage apply to it. Conversely, the arguments of the critics whether asserting the nullity of this contract or attributing to it the rulings of permanent marriage were found to lack sufficient validity due to their incompatibility with the spirit of the scriptural texts and the evidence derived from the traditions (riwayat). This finding, in addition to

consolidating the jurisprudential basis for longterm temporary marriage, signifies the primacy of the principle of validity (asalat alsihhah) in Islamic contracts, provided that the essential conditions of the contract (such as the specification of duration) have been fulfilled.

Author Contributions

The author contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

Thanks and appreciation have not been expressed.

Ethical Considerations

The author strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The author declare no conflict of interest.

درنگی در ماهیت، حکم و آثار فقهی صیغه نود و نه ساله

داود گوهری

گروه الهیات، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: davod.gohari.1360@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی،	هدف: این پژوهش با هدف اصلی واکاوی ماهیت فقهی-حقوقی نکاح موقتی که عرفاً تحت عنوان «صیغه نود و نه ساله» شناخته می‌شود، صورت پذیرفته است. مسئله محوری تحقیق بر این محور استوار است که آیا طولانی بودن مدت این عقد، سبب خروج آن از شمول نکاح منقطع و ترتب احکام نکاح دائم می‌گردد؟ ضرورت این پژوهش از آن جهت است که در رویه عملی جامعه، چنین عقود با ابهامات و پرسش‌های متعددی مواجه بوده و تعیین ماهیت دقیق شرعی آن، اثر مستقیمی بر حقوق و تکالیف طرفین دارد.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱	روش پژوهش: در این راستا، با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و مطالعات کتابخانه‌ای، دیدگاه‌های فقهی موجود و ادله آن‌ها مورد ارزیابی قرار گرفت. این روش امکان مقایسه نظام‌مند میان اقوال مختلف فقهی و سنجش استدلال‌های هر یک را فراهم می‌سازد.
کلیدواژه‌ها: صیغه، نکاح موقت، متعّه، نکاح منقطع، صیغه نود و نه ساله	یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان داد که شرط اصلی نکاح موقت، یعنی ذکر مدت معین، در این عقد محقق است و شارع حدی برای قلت یا کثرت این مدت تعیین نکرده است. بر این اساس، صرف طولانی بودن مدت نمی‌تواند موجب تغییر ماهیت عقد از نکاح منقطع به نکاح دائم گردد. نتیجه‌گیری: نتایج اصلی تحقیق عبارتند از: اولاً، قول مشهور مبنی بر مصداق نکاح موقت بودن این عقد صحیح است؛ ثانیاً، صحت و جایز بودن این نکاح شرعاً ثابت گردید؛ ثالثاً، آثار نکاح موقت بر آن مترتب می‌شود؛ و رابعاً، اقوال مخالف (بطلان یا ترتب آثار دائم) قابل دفاع نیستند. بنابراین، این عقد از منظر مبانی شرعی، نکاح موقت محسوب شده و احکام مختص به آن بر آن جاری است. این نتیجه، مبنایی فقهی برای رفع ابهامات عرفی و حقوقی پیرامون چنین عقود فراهم می‌آورد.

استناد: گوهری، داود. (۱۴۰۵). درنگی در ماهیت، حکم و آثار فقهی صیغه نود و نه ساله. *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (۱۰)، ۵، ۱۶-۱.

<https://doi.org/10.22034/api.2026.2073367.1496>

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2073367.1496>

نویسنده. ©

ناشر: دانشگاه لرستان.

مقدمه

در دین مبین اسلام برای تشکیل زندگی و اقدام به ازدواج سفارشهای فراوانی شده است تا حدی که در روایات آمده که هرکس ازدواج کند نیمی از دینش را بدست آورده است پس باید در نصف دیگر تقوای خدا را پیشه کند. (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ۱۰/۲۱۹). این امر مهم به دو شکل قابل انجام است: یکی به طور دائم که در آن زوجیت بین مرد و زن برای همیشه ایجاد می شود و به نکاح دائم معروف است؛ و دیگری به طور موقت که زوجیت ایجاد شده برای زمانی خاص بوده و بعد از اتمام آن مدت، خود بخود رابطه زوجیت از بین می رود و با عناوین نکاح منقطع یا موقت یا متعه و در اصطلاح عوام صیغه شناخته می شود. نکاح موقت یکی از موضوعات و مسائلی است که اصل مشروعیت آن مورد اتفاق علمای عامه و خاصه می باشد هر چند در خصوص استمرار یا نسخ آن بین فریقین اختلاف وجود دارد.

در تعریف نکاح موقت گفته شده: «ازدواج موقت آن است که یک زن آزاد و کامل، خود را با رضایت، به عقد مردی در آورد که مانعی برای ازدواج با او (از قبیل مانع سببی یا نسبی یا رضاعی یا شوهر داشتن یا عده و دیگر موانع شرعی) وجود نداشته باشد و مهریه و مدت ازدواج را هم در آن ذکر کند». (جمعی از مؤلفان، ۱۴۱۶، ۴۸/۶۳).

بین نکاح دائم و موقت اشتراکات و افتراقاتی وجود دارد. از جمله اشتراکات اینکه: هر دو عقد بوده و نیازمند ایجاب و قبولند، در هر دو قسم حلیت بین مرد و زن به محض اجرای عقد حاصل می شود، محرّمات سببی هر دو یکسان است مثل حرمت پدر شوهر و مادر زن، در هر دو مهریه وجود دارد، در صورت فراق و جدایی در هر دو قسم زن بایستی عده نگه دارد چه عده طلاق و چه عده وفات، در هر دو قسم زن شوهر دار محسوب شده و خواستگاری از او و نیز ازدواج با او حرام است، ازدواج همزمان با خواهر زن در هر دو حرمت دارد و ...

اما برخی از افتراقات بین آنها عبارتند از: در نکاح موقت نفقه و ارث وجود ندارد مگر در ضمن عقد شرط شده باشد به خلاف نکاح دائم، حق همخوابگی یا قسم در نکاح موقت برای زن وجود ندارد، مدت عده نکاح موقت کمتر از نکاح دائم است، به هم زدن نکاح موقت در گرو دو امر است: اتمام مدت یا بذل مدت توسط مرد لذا چیزی به نام طلاق در آن وجود ندارد، نکاح دائم با چهار زن جایز است به خلاف نکاح موقت که حدی ندارد، مهریه در نکاح موقت رکن بوده و با نبود آن عقد باطل است به خلاف نکاح دائم و ...

یکی دیگر از فرقه های این دو قسم نکاح که محور پژوهش حاضر است ذکر مدت می باشد که در نکاح موقت از ارکان عقد بوده و با خلل به آن در خصوص بطلان عقد یا انقلاب آن به نکاح دائم بین فقها اختلاف وجود دارد و حال آنکه در نکاح دائم ذکر مدت ضرورتی ندارد. از آنجائیکه در شرع محدوده این مدت مشخص نشده و تنها در گرو رضایت طرفین است سؤال اصلی در این پژوهش این است که آیا طرفین در نکاح موقت در تعیین هر مقداری که صرفاً مورد تراضی آنها باشد مجازند هر چند به حد نود و نه سال برسند؟ و نیز حکم فقهی آن چه بوده و آثار کدام نکاح بر آن مترتب می شود؟ برای پاسخ به این سؤال به جهت حادث بودن آن در عصر حاضر و نبود پیشینه خاصی در این زمینه بایستی به منابع احکام مراجعه نمود و با استمداد از کلام فقها پاسخی مناسب برای آن بدست آورد.

بیان مسأله

همانگونه که گذشت یکی از ارکان نکاح موقت ذکر مدت است. در خصوص ضرورت ذکر مدت در نکاح موقت روایاتی وارد شده است: از جمله روایت موثقه عبدالله بن بکیر از امام صادق علیه السلام که: «اگر مدت مشخص شود پس آن متعه است و اگر مشخص نشود پس آن قطعاً نکاح (دائم) است». (کلینی، ۱۳۸۸، ۵/۴۵۶) و نیز روایتی که زراره از امام صادق علیه السلام نقل می کند که: «متعه نیست مگر با دو امر: مدت معین و اجر معین». (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ۲۱/۴۲) و یا روایتی که در آن إسماعیل بن فضل هاشمی درباره متعه از امام صادق علیه السلام سؤال می کند؟ پس حضرت می فرماید: مهر معلوم تا مدت معلوم». (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ۲۱/۴۲).

با صرف نظر از روایات، فقها هم در رکنیت و شرطیت ذکر مدت در نکاح موقت هیچ اختلافی نکرده‌اند. در کتاب کشف اللثام در این خصوص آمده است: «رکن چهارم نکاح موقت: مدت است و ذکر مدت در آن به دلیل نص و إجماع شرط است». (فاضل هندی، ۱۴۱۶، ۲۷۹/۷).

صاحب ریاض هم در عبارتی شبیه به آن می‌نویسد: «ذکر مدت در صحت عقد به سبب إجماع و نصوص شرط است». (طباطبائی کربلائی، ۱۴۱۸، ۱۱۴/۲).

صاحب کتاب فقه الصادق علیه السلام در این باره می‌نویسد: «رکن چهارم مدت است. و در نکاح متعه چاره‌ای از ذکر مدت نیست و إلاً عقد باطل است؛ یعنی بدون هیچ اختلافی عقد متعه بوجود نمی‌آید. بلکه در جواهر بر آن، إجماع به هر دو قسمش وجود دارد و در حدائق أصحاب إجماع نموده‌اند بر اینکه ذکر مدت در صحت نکاح متعه شرط است. و بر آن نصوص شهادت می‌دهند که بعضی از آنها در مهر مقدم شد و بعضی هم طی فروع بعدی می‌آید». (روحانی، ۱۴۱۲، ۲۱/۲۲).

بعد از اثبات لزوم ذکر مدت در نکاح موقت، نکته قابل توجه این است که مقدار این مدت به تصریح روایات و فقها به تراضی طرفین بستگی داشته و در شرع حدی برای آن، چه به جهت اقل و چه به جهت اکثر تعیین نشده؛ و تنها نکته‌ای که رعایتش بر طرفین لازم الاجراست معین بودن مدت است به طوریکه مبهم نبوده و زیادت و نقصان در آن راه نیابد. کلام بزرگان فقها در این باره اینچنین است:

محقق حلی در شرایع می‌نویسد: «تعیین مدت به عهده آندوست طولانی باشد یا کوتاه مثل سال و ماه و روز و بایستی مدت معین بوده و از زیادت و نقصان در امان باشد». (محقق حلی، ۱۴۰۸، ۲۴۹/۲).

علامه حلی در کتاب تحریر اینچنین آورده است: «برای مدت تقدیر شرعی وجود ندارد بلکه تقدیر آن وابسته به رضایت آندوست فرقی نمی‌کند طولانی باشد یا کوتاه ولیکن واجب است مدت معین باشد به نحوی که زیادت و نقصان در آن راه نیابد». (علامه حلی، ۱۴۲۰، ۵۲۱/۳).

ایشان در کتاب قواعد ذکر مدت مجهول را موجب بطلان عقد می‌داند: «در مدت تعیین شرط است پس اگر مدت مجهولی را ذکر کند عقد باطل است». (علامه حلی، ۱۴۱۳، ۲۲۸/۷).

صاحب معالم هم در این باره می‌نویسد: «و واجب است تعیین مدت با زمانی مضبوط مثل روز و شب و ماه و سال. پس اگر آنرا مبهم بگذارد یا مقید به عملی بکند مثل دوختن لباس، باطل است». (حلی، ۱۴۲۴، ۳۳/۲).

حال با توجه به عدم تقدیر شرعی در مقدار این مدت، اگر طرفین به نکاح موقتی تراضی نمایند که مدت آن بیش از حد متعارف و فراتر از عمر طبیعی طرفین یا یکی از آندو باشد مثل صیغه نود و نه ساله، این سؤال پیش می‌آید که اصلاً چنین توافقی را می‌توان شرعاً از مصادیق نکاح موقت به شمار آورد و حکم به صحت آن نمود؟ و اینکه بر فرض موقت بودن و صحت آن آیا آثار نکاح موقت هم بر آن مترتب می‌شود یا آثار نکاح دائم؟

أقوال در مسأله

در بین آراء فقهای متقدم و غیر معاصر دو قول دیده می‌شود:

۱- قول مشهور یعنی صحت چنین نکاح موقتی و ترتب آثار نکاح موقت هم بر آن.

۲- قول به بطلان این نکاح موقت و عدم ترتب اثری بر آن.

از بین فقهای متقدم و غیر معاصر که قائل به صحت این نکاح بوده می‌توان به فقهای زیر اشاره نمود:

بزرگانی همچون شیخ طوسی در النهایه (طوسی، ۱۴۰۰، ص ۴۹۱)، محقق در شرایع (محقق حلی، ۱۴۰۸، ۲۴۹/۲)، علامه در قواعد (علامه حلی، ۱۴۱۳، ۵۲/۳) و در تحریر (علامه حلی، ۱۴۲۰، ۵۲۱/۳)، ابن حمزه در وسیله (طوسی، ۱۴۰۸، ص ۳۱۰)، فاضل آبی در کشف الرموز (آبی، ۱۴۱۷، ۱۵۵/۲)، شهید اول در لمعه (عاملی، ۱۴۱۰، ص ۱۸۱)، حلی در معالم (حلی، ۱۴۲۴، ۳۴/۲) و محقق ثانی در جامع المقاصد (عاملی، ۱۴۱۴، ۲۶/۱۳) به این ملاک اکتفا نموده‌اند که در نکاح موقت حدی شرعی

برای مدت وجود نداشته و تنها رضایت طرفین کافیهست لذا فرقی بین مدت کم و زیاد نیست و تعیین و تراضی بر مدت زیاد هم خللی به صحت آن نمی‌رساند. اما برخی دیگر به صراحت به آن پرداخته‌اند از جمله: شهید ثانی در مسالک: «و نکاح موقت در جانب قلت و کثرت مقدر به هیچ مقداری نیست بلکه مقدر است به مقداری که بر آن توافق نموده‌اند. پس اگر آن مقدار را تا وقت طولانی‌ای قرار دهند به گونه‌ای که عادتاً دانسته می‌شود که طرفین تا آن مقدار باقی نمی‌مانند صحیح است.» (عاملی، ۱۴۱۳، ۴۴۹/۷).

صاحب کشف اللثام: «مدت به جهت قلت و کثرت مشخص نشده است بلکه جایز است به مقداری که بر آن رضایت دارند هرچند طولانی باشد به حدی که دانسته می‌شود عمر او تا آن زمان امتداد ندارد.» (اصفهانی، ۱۴۱۶، ۲۸۰/۷). صاحب ریاض در ریاض المسائل: «و إطلاق نص و کلام أصحاب که به آن جماعتی تصریح نموده‌اند، اقتضا دارد که در زمان طولانی فرقی نباشد بین صورتی که علم به امکان بقاء تا آن زمان وجود دارد و صورتی که چنین علمی نیست.» (طباطبائی کربلائی، ۱۱۴/۲).

و در کتاب الشرح الصغیر: «و در زمان طولانی هیچ فرقی وجود ندارد بین دو صورت علم به بقاء تا آن زمان و عدم چنین علمی.» (طباطبائی کربلائی، ۱۴۰۷، ۳۵۳/۲).

کاشف الغطاء در أنوار الفقاهه — کتاب النکاح: «و جایز است در آن مدت زیادت و نقصان مطلقاً اگرچه زیادت مدت بیشتر از عمر طبیعی باشد.» (کاشف الغطاء، ۱۴۲۲، ص ۴۸).

در مقابل قول مشهور برخی از بزرگان فقه‌های متقدم قائل به بطلان چنین نکاح موقتی هستند از جمله: صاحب جواهر که بعد از بیان اصل تراضی طرفین بر مدت در نکاح موقت می‌نویسد: «بله گاهی اشکال می‌شود در کلامی که در مسالک و کشف اللثام و غیر آن دو وجود دارد که جایز است قرار دادن مدت تا زمانی که باقی نبودن آن دو تا آن زمان معلوم است.» (نجفی، ۱۴۰۴، ۱۷۵/۳۰).

اما با توجه به حدوث مسأله صیغه نود و نه ساله در عصر حاضر، فقه‌های معاصر بر چند قول اختلاف کرده‌اند:

۱- قول به صحت و نیز موقت بودن آن در نتیجه ترتب آثار نکاح موقت هم بر آن. این نظر فتوای تعداد زیادی از فقه‌های معاصر است همچون آیه الله گلپایگانی در هدایه العباد (گلپایگانی، ۱۴۱۳، ۳۵۲/۲)، فیاض در منهج الصالحین (فیاض، ۱۳۷۸، ۴۵/۳)، امام خمینی در تحریر الوسیله (خمینی، ۱۴۲۰، ۲۹۰/۲) و در استفتاءات (خمینی، ۱۴۲۲، ۲۴۴/۳)، آیه الله فاضل لنکرانی در الأحکام الواضحه (لنکرانی، ۱۴۲۲، ص ۳۸۷)، آیه الله صافی در هدایه العباد (گلپایگانی، ۱۴۱۶، ۴۴۵/۲) و روحانی در منهج الصالحین (روحانی، بی تا، ۵۱۳/۲).

۲- قول به صحت با إلحاق به نکاح دائم در احکام. این نظر فتوای برخی دیگر از فقه‌های معاصر است از جمله آیه الله خوئی در استفتاءات (خوئی، ۱۴۱۲، ص ۲۹۲)، آیه الله وحید در منهج الصالحین (خراسانی، ۱۴۲۸، ۳۰۹/۳)، آیه الله مکارم در استفتاءات (مکارم شیرازی، ۱۴۲۷، ۳۴۵/۲) و آیه الله نوری در منتخب المسائل (نوری، ۱۴۲۰، ص ۳۱۶).

۳- قول به عدم بطلان اما احتیاط در ترتب آثار نکاح دائم و موقت بر آن. این نظر فتوای آیه الله تبریزی در منهج الصالحین (تبریزی، ۱۴۲۶، ۳۴۴/۲) و استفتاءات جدید (تبریزی، ۱۳۸۵، ۳۴۲/۲) است که عین عبارت ایشان در استفتاءات این است: «عقد مزبور باطل نیست لکن در ترتیب آثار عقد دائم و عقد موقت باید احتیاط کنند. در صورتی که در عقد شرط ارث یا نفقه نشده، زن مطالبه ارث و نفقه نکند و برای جدا شدن بنابر احتیاط علاوه بر إبراء مدت، مرد او را طلاق هم بدهد.»

۴- قول به بطلان. این نظر هم فتوای بزرگانی چون آیه الله بهجت در جامع المسائل (بهجت، ۱۴۲۶، ۱۰/۴) و آیه الله سیستانی در المسائل المنتخبه (سیستانی، ۱۴۲۲، ص ۳۹۶) و منهج الصالحین (سیستانی، ۱۴۱۷، ۷۸/۳)، آیه الله زنجانی در کتاب نکاح (زنجانی، ۱۴۱۹، ۶۱۷۳/۱۹) و آیه الله سبحانی در کتاب نظام النکاح فی الشریعه الإسلامیه الغراء (تبریزی، بی تا، ۸۰/۲) می‌باشد.

أدلة أقوال

ادله قول مشهور

- برای اثبات صحّت نکاح موقت بلند مدت مثل نود و نه ساله می‌شود به أدله‌ای استناد کرد که عبارتند از:
- ۱- تصریح روایات: برای صحّت این نکاح می‌توان به روایاتی تمسّک نمود از جمله:
روایت صحیح محمد بن مسلم از امام صادق علیه السلام که در پاسخ به سؤال از مقدار مهر در نکاح متعه صراحتاً محدود نبودن مهر و مدت را بیان فرمود: «از أباعبدالله علیه السلام سؤال کردم مهریه چقدر است یعنی در متعه؟ فرمود: هر مقداری که بر آن تراضی نمایند تا هر مقدار از زمان که بخواهند». (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ۴۹/۲۱).
روایت أبان بن تغلب از امام صادق علیه السلام که حضرت در مورد کیفیت متعه فرمود: «و تعیین می‌کنی از مدت هر مقداری را که بر آن رضایت دارید کم باشد یا زیاد». (حرّ عاملی، ۱۴۱۲، ۲۲۰/۷).
روایت معتبره عمر بن حنظله از امام صادق علیه السلام که فرمود: «و شرط می‌کنند مدت را به هر مقداری از ایّام که می‌خواهند». (طوسی، ۱۴۰۷، ۲۶۶/۷).
 - تمسّک به این دلیل در کلام بزرگانی همچون محقق سبزواری در مهذب (سبزواری، ۱۴۱۴، ۹۲/۲۵) و روحانی در فقه الصادق علیه السلام (روحانی، ۱۴۱۲، ۲۳/۲۲) دیده می‌شود.
 - ۲- عموم یا اطلاقات روایاتی از قبیل روایت موثقه عبدالله بن بکیر از امام صادق علیه السلام که: «اگر مدت مشخص شود پس آن متعه است و اگر مشخص نشود پس آن قطعاً نکاح (دائم) است». (کلینی، ۱۳۸۸، ۴۵۶/۵)، روایت زراره: «متعه نیست مگر با دو امر: مدت معین و اجر معین». (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ۴۲/۲۱) و یا روایت إسماعیل بن فضل هاشمی درباره متعه از امام صادق علیه السلام سؤال می‌کند؟ پس حضرت می‌فرماید: «مهر معلوم تا مدت معلوم». (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ۴۲/۲۱).
 - استناد به این دلیل در کلام فقهائی چون شهید ثانی در مسالک (عاملی، ۱۴۱۳، ۴۴۹/۷)، إصفهانی در کشف اللثام (إصفهانی، ۱۴۱۶، ۲۸۰/۷)، صاحب ریاض (طباطبائی کربلائی، بی تا، ۱۱۴/۲)، محقق سبزواری در مهذب الأحکام (سبزواری، ۱۴۱۳، ۹۲/۲۵) و روحانی در فقه الصادق علیه السلام (روحانی، ۱۴۱۲، ۲۳/۲۲) وجود دارد.
 - ۳- إجماع و اتفاق نظر فقها: صاحب ریاض در اینکه در این مدت طولانی بین صورتی که علم به بقاء تا آن زمان، وجود داشته باشد یا نداشته باشد تفاوتی نیست می‌نویسد: «در آن خلائی نقل نشده است و ظاهر کلام فقها إجماع بر آن است». (طباطبائی کربلائی، بی تا، ۱۱۴/۲) و محقق سبزواری هم با عنوان اتفاق از این دلیل یاد می‌کند. (سبزواری، ۱۴۱۳، ۹۲/۲۵).
 - ۴- أصل صحّت: با طولانی شدن مدت اگر تردید شود که نکاح موقت صحیح است یا نه مقتضای أصل صحّت این است که نکاح صحیح است. کاشف اللثام (إصفهانی، ۱۴۱۶، ۲۸۰/۷) این دلیل را هم برای اثبات صحّت این نکاح استفاده می‌کند.
 - ۵- عدم مانعیّت موت: طولانی بودن مدت که مرگ طرفین یا یکی را در بردارد، شرعاً مانع صحّت این نکاح نخواهد بود لذا شهید ثانی در مسالک (عاملی، ۱۴۱۳، ۴۴۹/۷) و کاشف اللثام (إصفهانی، ۱۴۱۶، ۲۸۰/۷) و صاحب ریاض (طباطبائی کربلائی، بی تا، ۱۱۴/۲) این دلیل را مستند صحّت این نکاح قرار می‌دهد.

ادله قول مخالف مشهور

امّا در مقابل قول مشهور، برای اثبات بطلان نکاح موقت بلند مدت هم به أدله‌ای استناد شده است: صاحب جواهر برای اثبات بطلان این نکاح و مناقشه در کلام شهید ثانی در مسالک و کاشف اللثام یعنی مشهور می‌نویسد: «بأن المنساق من النصوص الواردة في المشروع وفي اعتبار الأجل فيها غير ذلك، خصوصاً بعد عدم جواز مثله في الإجارة المشبه بها المتعه، ضرورة عدم القابلية حينئذ للاستمتاع، فلا وجه لإنشاء تملكه و تملكه بالعوض، بل هو حينئذ

شبه معامله السفهیه، بل لا ریب فی عدم مراعاة مثله فی التوزیع، لعدم تحقق حبس المنفعة فيه المقتضى للتوزیع الذی قد عرفته». (نجفی، ۱۴۰۴، ۳۰/۱۷۶ و ۱۷۵)

این کلام صاحب جواهر خود در بردارنده سه دلیل است:

- ۱- جریان نصوص دالّ بر مشروعیتّ متعه و مدّت در آن، غیر از این نکاح است.
- ۲- قیاس نکاح موقتّ به إجاره با این بیان که جعل مثل این مدّت در إجاره‌ای که شبیه متعه است جایز نیست زیرا در این هنگام قابلیتّ إستمناع نبوده در نتیجه وجهی برای تملّک و تملیک آن با عوض نخواهد بود.
- ۳- سفهی بودن معامله. این دلیل در کلام آیه الله بهجت هم دیده می‌شود در آنجائیکه صحتّ چنین نکاحی را تا جائی می‌پذیرد که سر از سفاهت در نیاورد: «هر مقدار که به سفاهت نرسد ازدواج موقت صحیح است». (بهجت، ۱۴۲۶، ۱۰/۴).
- ۴- دلیل چهارم إنصراف نصوص از شمول این نکاح است که صاحب کتاب نظام النکاح ملاک صحتّ را متعارف بودن مدّت و عدم إنصراف نصوص از آن می‌داند: «و قاعده کلی این است که: مدّت معین شده امر متعارف و رایجی در موردش باشد. بنابراین صحیح نیست در موردی که نصوص از آن إنصراف دارند مثل تزویج پیرزنی که انتظار نمی‌رود بیشتر از ده سال زنده باشد به مدّت ۹۰ سال همچنانکه شرط است که زوجه قابلیتّ بعضی از إستمناعات را داشته باشد و إلّا نصوص منصرف از آن می‌باشند». (تبریزی، بی تا، ۸۰/۲).

ارزیابی ادله

پس از نقل اقوال و أدله آنها، از آنجائیکه بین فقههای متقدّم دو قول وجود داشته و برگشت اقوال چهارگانه معاصرین نیز به همان دو قول صحتّ و بطلان است با إختلاف در ترتّب نوع احکام، لذا در مقام داوری بین آنها به أدله همان دو قول إکتفا می‌شود:

الف: ارزیابی أدله قول مشهور

بهترین دلیل قول مشهور تصریح روایات است که در آنها امام علیه السلام با اینکه در مقام بیان کیفیتّ متعه است به صراحت، تعیین مدّت را به تراضی و توافق زن و شوهر واگذار می‌نماید تا هر زمان که بخواهند و شرعا هیچ محدودیتی برای آن قائل نمی‌شود. در حالی که اگر طولانی بودن مدّت، مبطل یا مانع صحتّ متعه بود بر امام علیه السلام واجب بود که حدّ شرعی آنرا بیان کند و إلّا تاخیر بیان از وقت حاجت لازم آمده که چنین تأخیری از مولای حکیم به حکم عقل قبیح است. در صورت شک در مانعیّت طول مدّت هم، اصل عدم مانعیّت یا اصل صحتّ نکاح مورد تراضی جاری خواهد شد. با این بیان قوّت دلیل چهارم و پنجم قول مشهور هم که در کلام برخی از بزرگان به چشم می‌خورد آشکار می‌شود.

امّا در خصوص دلیل دوم مشهور یعنی عموم یا إطلاقات روایات چه بسا امکان تردید در آن وجود داشته باشد با این بیان که کلام امام علیه السلام ناظر به اصل ماهیّت نکاح موقتّ است نه اینکه در مقام بیان جزئیات و شرایط آن باشد و نیز امکان إدعای إنصراف عموم یا إطلاقات به متعه کوتاه مدّت وجود داشته؛ که با وجود آن شکل گیری عموم و إطلاق مشکل خواهد بود. دلیل اول و چهارم طرفداران بطلان این نکاح، ناظر به این مطلب است.

اشکال دلیل سوم مشهور یعنی إجماع هم مدرکی بودن آن است به دلیل وجود روایاتی که مشهور بدان إستناد نموده- اند. علاوه بر آن، إشکال دیگری آیه الله زنجانی در کتاب نکاح بر آن وارد می‌کند و مسأله را إجماعی نمی‌داند. ایشان کلام صاحب جواهر مبنی بر عدم صحتّ نکاح موقتّ بلند مدّت و سفهی بودن آن را تأیید نموده امّا در تردید ایشان در وجود إجماع اشکال می‌کند؛ در آنجا که می‌نویسد: «اینکه صاحب جواهر عقدهای طویل المدّه را غیر صحیح و سفهی می‌دانند کلام درستی است امّا تردید ایشان درباره وجود اجماع صحیح نمی‌باشد، زیرا اولاً: اجماعی در مسأله نیست، چون قبل از شهید ثانی کلمات سابقین به همان تعبیری است که در روایات آمده که اجل به کم و زیاد محدود نمی‌باشد و نمی‌توان ادعا نمود که فروض غیر عرفی هم مورد نظرشان بوده تا بر آنها ادعای اجماع شود و بر این اساس اولین بار صاحب مسالک، شمول این

موارد را ادعا نموده، و دیگران نیز از او نقل کرده‌اند. به علاوه: اگر صغریا هم اصل اجماع را بپذیریم کبریا درست نمی‌باشد. چون اجماعی مورد قبول است که به امام معصوم متصل باشد و در اموری که مورد ابتلاء نیست نمی‌توان ادعا کرد که هیچ مخالفی وجود ندارد و اینکه «لو کان لبان». امام نیز با علم عادی به امور نادره و غیر محل ابتلاء توجه نمی‌کنند و موظف هم نمی‌باشند که از این گونه امور رد کنند و اگر نهی هم کرده باشند ملازم با این نیست که این نهی به ما هم رسیده باشد تا از نیافتن نهی، استنتاج عدم رد گردد. (زنجان، ۱۴۱۹، ۱۹/۶۱۷۳).

ب: ارزیابی أدله مخالف مشهور

دلیل اول و چهارم طرفداران بطلان نکاح موقت بلند مدت بر فرض قبول آنها، نهایتاً مانع عموم یا إطلاق بعض روایات خواهند بود اما یارای معارضه با تصریح نصوص را نخواهند داشت. بطلان دلیل دوم یعنی قیاس متعه به إجاره هم أظهر من الشمس است چرا که عدم صحت إجاره بلند مدت بر فرض پذیرش آن، ملازم بطلان متعه بلند مدت نخواهد بود. لذا قیاس ایندو به هم، قیاس مع الفارق بوده که بطلانش از مسلمات فقه امامیه است.

صاحب کتاب فقه الصادق علیه السلام در ردّ کلام صاحب جواهر همین مطلب را بیان می‌کند: «در کلام صاحب جواهر این اشکال هست که: همانا قابلیت إستماع در جمیع زمانی که متعه در آن ثابت شده معتبر نیست و در آنجا تملیک و تملک با عوض به نحو إنشاء وجود ندارد؛ بلکه منشأ همان زوجیت است و اثر آن، مالکیت زوج متمتع بر إنتفاع بضع زوجه متمتع بهاست و جایز نبودن مثل آن، در إجاره‌ای که در آنجا تملیک منفعت وجود دارد لازم ندارد که در اینجا هم جایز نباشد و عدم تقسیط مهر به خاطر عدم تحقق حبس منفعت، مستلزم عدم تحقق زوجیت نیست». (روحانی، ۱۴۱۲، ۲۴/۲۲).

اشکال دلیل سوم مخالفین یعنی سفهی بودن نکاح بلند مدت هم این است که همانگونه که آیه الله فاضل در تفصیل الشریعه می‌نویسد غرض از نکاح منقطع این است که احکام اختصاصی نکاح دائم مثل نفقه و توارث و ... مترتب نشود (لنکرانی، ۱۴۲۱، ص ۳۴۶) لذا با تجویز شارع مقدس و تراضی طرفین سفاhti در بین نخواهد بود.

با ردّ أدله چهارگانه قول بطلان و وجود أدله معتبر بر قول مشهور، صحت نکاح موقت نود و نه ساله و هر نکاح بلند مدت دیگری حتی هزار ساله که صاحب مناهل مثال می‌زند (حائری طباطبائی، بی تا، ص ۵۴۷) ثابت می‌شود. بنابراین قول بطلان این نکاح موجه نخواهد بود.

پس از اثبات موضوع یعنی موقت بودن شرعی نکاح و حکم به صحت آن با أدله، طبیعتاً بایستی احکام نکاح موقت هم بر آن مترتب شود نه اینکه قائل به ترتب احکام دائم بر آن شویم؛ زیرا ترتب احکام دائم بر آن اگر با حفظ موقت بودن نکاح است که این ممکن نیست چرا که احکام اقسام یک ماهیت امکان ندارد جابجا شود. لذا فیاض در منهاج الصالحین می‌نویسد: «ظاهراً مانعی از صحت نکاحی که کمتر از عمر طبیعی زوجین نیست، نبوده و نکاح متعه بوده و بر آن احکام نکاح دائم بار نمی‌شود بر این اساس که آندو در مقام إنشاء به جهت إطلاق و تقیید مختلف بوده؛ بنابراین امکان ندارد یکی از آندو به دیگری رجوع نماید». (کابلی، بی تا، ۴۴/۳).

و اگر ترتب احکام دائم بر آن با إنقلاب نکاح متعه به دائم است این هم غیرممکن است زیرا اولاً خلاف قاعده «العقود تابعه للقصد» یعنی تبعیت عقد از قصد طرفین است چرا که تراضی و توافق طرفین بر نکاح موقت بوده نه نکاح دائم. ثانیاً خلاف صریح روایت موثقه عبدالله بن بکیر از امام صادق علیه السلام است که فرمود: «اگر مدت مشخص شود آن متعه است و اگر مشخص نشود پس آن قطعاً نکاح (دائم) است». (کلینی، ۱۳۸۸، ۵/۴۵۶).

بنابراین قول دوم از اقوال فقههای معاصر هم رد می‌شود.

اما إشکال قول سوم از آن اقوال هم این است که با محرز شدن حکم واقعی و با وجود دلیل و آماره جایی برای تمسک به اصل عملی احتیاط در جمع بین احکام نکاح دائم و موقت نمی‌ماند.

بنابراین قول مشهور که همان قول اول از اقوال چهارگانه معاصرین است ثابت شد یعنی نکاح موقت بلند مدت مثل صیغه نود و نه ساله صحیح بوده و بر آن احکام نکاح موقت بار می شود.

نتیجه گیری

این پژوهش پس از واکاوی دقیق اقوال فقهی متقدمین و متأخرین در خصوص وضعیت حقوقی نکاح موقت با مدت زمان بسیار طولانی (نکاح نود و نه ساله)، به چندین حکم کلیدی دست یافت که تبیین کننده ماهیت شرعی آن است. نتایج نشان می دهد که تعیین مدت در نکاح موقت، که امر آن به زوجین محول شده، در صورت تجاوز از عمر طبیعی طرفین، موجب خروج آن از چارچوب نکاح موقت نمی شود. نتیجه محوری این تحقیق، تأیید قاطع نظر مشهور فقهی است: نکاح نود و نه ساله مصداق بارز نکاح موقت بوده، از نظر شرعی صحیح است و تمام آثار و احکام خاص نکاح موقت بر آن مترتب می گردد. در مقابل، استدلال های منتقدین مبنی بر بطلان این عقد یا انتساب احکام نکاح دائم به آن، به دلیل عدم انطباق با روح نصوص و ادله روایی، فاقد وجاهت کافی شناخته شد. این یافته، علاوه بر تثبیت مبنای شرعی نکاح موقت بلندمدت، دلالت بر اصالت اصل صحت در عقود شرعی دارد، مشروط بر آنکه شرایط اساسی عقد (مانند تعیین مدت) محقق شده باشد.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسنده در این مقاله به شکل زیر است:

نویسنده به تنهایی مسئول مفهوم پردازی، نگارش و بازبینی مقاله است.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسنده، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسنده این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می شود.

منابع

- آبی، حسن بن ابی طالب. (۱۴۱۷). کشف الرموز فی شرح مختصر النافع. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن حمزه، محمد بن علی. (۱۴۰۸). الوسيله إلى نیل الفضيله. انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- بهجت، محمدتقی. (۱۴۲۶). جامع المسائل. دفتر حضرت آیت الله بهجت.
- تبریزی، جواد. (۱۴۲۵). استفتاءات جدید. دفتر نشر برگزیده.
- (۱۴۲۶). منهاج الصالحین. مجمع الإمام المهدی (عج).
- جمعی از مؤلفان. (۱۴۱۶). مجله فقه اهل بیت علیهم السلام (فارسی). مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹). تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه. مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- حسینی سیستانی، علی. (۱۴۱۷). منهاج الصالحین. دفتر حضرت آیت الله سیستانی.
- (۱۴۲۲). المسائل المتخبه. دفتر حضرت آیت الله سیستانی.
- حلی، شمس الدین محمد بن شجاع القطّان. (۱۴۲۴). معالم الدین فی فقه آل یاسین. مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- خمینی، روح الله. (۱۴۰۸). تحریر الوسيله. مؤسسه مطبوعات دار العلم.
- (۱۴۲۲). استفتاءات. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- خوئی، ابوالقاسم. (۱۴۱۰). مصباح الأصول. طبع مؤسسه إحياء آثار السيد الخوئی.
- روحانی، سید محمدصادق. (۱۴۱۲). فقه الصادق علیه السلام. دار الكتاب - مدرسه امام صادق علیه السلام.
- (۱۴۱۲). منهاج الصالحین. دار الكتاب - مدرسه امام صادق علیه السلام.
- سیحانی تبریزی، جعفر. (۱۴۱۶). نظام النکاح فی الشریعه الإسلامیه الغرباء. مؤسسه الإمام الصادق (ع).
- سبزواری، سید عبدالأعلى. (۱۴۱۳). مهذب الأحکام فی بیان الحلال و الحرام. مؤسسه المنار - دفتر حضرت آیت الله.
- شیرازی، سید موسی. (۱۴۱۹). کتاب نکاح. مؤسسه پژوهشی رأی پرداز.
- شهید اول، محمد بن مکی. (۱۴۱۰). اللمعه الدمشقیه فی فقه الإمامیه. دار التراث - الدار الإسلامیه.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۴۱۳). مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام. مؤسسه المعارف الإسلامیه.
- صاحب الجواهر، محمدحسن بن باقر. (۱۴۰۴). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام. دار إحياء التراث العربی.
- صافی، لطف الله. (۱۴۱۶). هدايه العباد. دار القرآن الکریم.
- طباطبائی، محمد بن علی. (بی تا). المناهل فی الفقه. مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- طباطبائی کربلایی، علی بن محمد علی. (۱۴۰۹). الشرح الصغیر فی شرح مختصر النافع - حدیقه المؤمنین. انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- (۱۴۱۸). ریاض المسائل. مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۰). النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی. دار الكتاب العربی.
- (۱۴۰۷). تهذیب الأحکام. دار الکتب الإسلامیه.
- علامه حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۳). قواعد الأحکام فی معرفه الحلال و الحرام. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- (۱۴۲۰). تحریر الأحکام الشرعیه علی مذهب الإمامیه. مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- فاضل لنکرانی موحّد، محمد. (۱۴۲۱). تفصیل الشریعه فی شرح تحریر الوسيله - النکاح. مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام.
- (۱۴۲۲). الأحکام الواضحه. مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام.
- فاضل هندی، محمد بن حسن. (۱۳۷۵). کشف اللثام فی شرح قواعد الأحکام. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- فیاض، محمداسحاق. (۱۳۷۸). منهاج الصالحین. مکتب آیت الله العظمی محمداسحاق الفیاض.
- کاشف الغطاء، حسن. (۱۴۲۲). أنوار الفقاهه - کتاب النکاح. مؤسسه کاشف الغطاء.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). کافی. دار الکتب الإسلامیه.

- گلپایگانی، محمدرضا. (۱۴۱۳). هدایه العباد. دار القرآن الکریم.
- محقق حلّی، جعفر بن حسن. (۱۴۰۸). شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام. مؤسسه اسماعیلیان.
- محقق کرکی، علی بن حسین. (۱۴۱۴). جامع المقاصد فی شرح القواعد. مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۷). استفتاءات جدید. انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام.
- موسوی بجنوردی، سید حسن. (۱۳۷۷). القواعد الفقهیه. نشر الهادی.
- نوری همدانی، حسین. (۱۴۱۵). منتخب المسائل. بعثت.
- وحید خراسانی، حسین. (۱۴۲۸). منهاج الصالحین. مدرسه امام باقر علیه السلام.

References

- A group of authors. (1995). Fiqh of the Ahl al-Bayt [Persian]. Encyclopedia of Islamic Jurisprudence according to the School of the Ahl al-Bayt Institute.
- Abi, H. A. T. (1996). Kashf al-rumuz fi sharh Mukhtasar al-nafi. Islamic Publications Office affiliated with the Society of Seminary Scholars of Qom.
- Al-Hilli, H. Y. (1992). Qawaid al-ahkam fi marifat al-halal wa-al-haram. Islamic Publications Office affiliated with the Society of Seminary Scholars of Qom.
- (1999). Tahrir al-ahkam al-shariyya ala madhhab al-Imamiyya. Imam al-Sadiq Institute.
- Al-Hilli, S. D. M. S. Q. (2003). Maalim al-din fi fiqh Al Yasin. Imam al-Sadiq Institute.
- Al-Hindi, M. H. (1996). Kashf al-litham fi sharh qawaid al-ahkam. Islamic Publications Office affiliated with the Society of Seminary Scholars of Qom.
- Al-Karaki, A. H. (1993). Jami al-maqasid fi sharh al-qawaid. Ahl al-Bayt Institute.
- Al-Kulayni, M. Y. (1986). Al-Kafi. Dar al-Kutub al-Islamiyya.
- Al-Muhaqqiq al-Hilli, J. H. (1987). Sharai al-Islam fi masail al-halal waal haram. Ismailiyan Institute.
- Al-Sabzawari, S. A. A. (1992). Muhadhdhab al-ahkam fi bayan al-halal waal haram. Al-Manar Institute, Office of the Grand Ayatollah.
- Al-Safi al-Golpaygani, L. A. (1995). Hidayat al-ibad. Dar al-Qur'an al-Karim.
- Al-Shahid al-Awwal, M. M. (1989). Al-Luma al-Dimashqiyya fi fiqh al-Imamiyya. Dar al-Turath and al-Dar al-Islamiyya.
- Al-Shahid al-Thani, Z. D. A. (1992). Masalik al-afham ila tanqih sharai al-Islam. Islamic Knowledge Institute.
- Al-Tabatabai, M. A. (n.d.). Al-Manahil fi al-fiqh. Ahl al-Bayt Institute.
- Al-Tabatabai al-Karbalai, A. M. A. (1988). Al-Sharh al-saghir fi sharh Mukhtasar al-nafi: Hadīqat al-muminin. Ayatollah Marashi Najafi Library Publications.
- (1997). Riyad al-masail. Ahl al-Bayt Institute.
- Al-Tusi, M. H. (1980). Al-Nihaya fi mujarrad al-fiqh wa-al-fatawa. Dar al-Kitab al-Arabi.
- (1986). Tahdhib al-ahkam. Dar al-Kutub al-Islamiyya.
- Al-Wahid al-Khurasani, H. (2007). Minhaj al-salihin. Imam al-Baqir Seminary.
- Bahjat, M. T. (2005). Jami al-masail. Office of Ayatollah Bahjat.
- Fayyad, M. I. (1999). Minhaj al-salihin. Office of Grand Ayatollah Muhammad Ishaq al-Fayyad.
- Fadil Lankarani Muwahhid, M. (2000). Tafsil al-sharia fi sharh Tahrir al-wasila: Al-nikah. The Jurisprudential Center of the Immaculate Imams.
- (2001). Al-ahkam al-wadiha. The Jurisprudential Center of the Immaculate Imams.
- Golpayegani, M. R. (1992). Hidayat al-ibad. Dar al-Qur'an al-Karim.
- Hurr al-Amili, M. H. (1988). Tafsil wasail al-Shia ila tahsil masail al-sharia. Ahl al-Bayt Institute.
- Ibn Hamza, M. A. (1987). Al-Wasila ila nayl al-fadila. Ayatollah Marashi Najafi Library Publications.
- Imam Khomeini, R. (1987). Tahrir al-wasila. Dar al-Ilm Publications Institute.
- (2001). Istiftaat. Islamic Publications Office affiliated with the Society of Seminary Scholars of Qom.
- Kashif al-Ghita, H. (2001). Anwar al-fiqaha: Kitab al-nikah. Kashif al-Ghita Institute.
- Makarem Shirazi, N. (2006). Jadid istiftaat. Imam Ali ibn Abi Talib Seminary Publications.
- Mousavi Bojnurdi, S. H. (1998). Al-qawaid al-fiqhiyya. Al-Hadi Publishing.
- Nuri Hamadani, H. (1994). Muntakhab al-masail. Bathat.

- Sistani, A. H. (1996). Minhaj al-salihin. Office of Ayatollah al-Sistani.
- (2001). Al-masail al-muntakhaba. Office of Ayatollah al-Sistani.
- Subhani Tabrizi, J. (1995). Nizam al-nikah fi al-sharia al-Islamiyya al-gharra. Imam al-Sadiq Institute.
- Tabrizi, J. (2004). Jadid istiftaat. Daftar-e Nashr-e Bargozideh.
- (2005). Minhaj al-salihin. Imam al-Mahdi Assembly.
- Vahid Khurasani, H. (2007). Minhaj al-salihin. Imam al-Baqir Seminary.